

10. Украина вступит в Таможенный союз. — http://www.krrudprom.ua/news/Ukraine_vstupit_v_Tamogenniy_soyuz.html

11. Шишлов А. Единое экономическое пространство — для гастарбайтеров и наркотрафика? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://shishlov.ru/news/index.phtml?id=613>

12. Юлия Тимошенко стала европейской ценностью. ЕС может отложить соглашение об ассоциации. — Коммерсантъ Украина. — 14.10.2011. — № 166 (1440).

Стаття подана до редакції 06.10.2011

УДК 330.14

В. Ф. Горячук, канд. техн. наук,
старш. наук. співроб.,
Інститут проблем ринку
та економіко-екологічних досліджень НАН України

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ»

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто результати семантичного аналізу поняття «соціальний капітал», здійснено порівняльний аналіз його з фізичним та людським капіталом, розглянуто різні підходи к дослідженню соціального капіталу, визначено основні його джерела та складові.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальний капітал, норми, довіра, мережі, зв'язки, інститути

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены результаты семантического анализа понятия «социальный капитал», осуществлен сравнительный анализ его с физическим и человеческим капиталом, рассмотрены различные подходы к исследованию социального капитала, определены его основные источники и составные

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальный капитал, нормы, доверие, сети, связи, институты

ABSTRACT. The article considers the results of the semantic analysis of the concept of «social capital», carried out a comparative analysis of its physical and human capital, examines the various approaches to the study of social capital, the determination of its main sources and components

KEYWORDS: social capital, norms, trust, networks, communications, institutions.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Капітал є однією з найбільш важливіших економічних категорій, які дають уявлення про рівень економічного розвитку країни. Підвищення рівня капіталізації економіки має стратегічне значення для України. Перехід країни до ринкової економіки, зростання складності процесів, що відбуваються в економіці та інших сферах суспільства, неможливість вирішення низки питань соціально-економічного розвитку суспільства без врахування соціального капіталу обумовлює необхідність здійснення семантичного аналізу цього складного явища.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В останній час значна увага приділяється дослідженням окремих аспектів соціального капіталу, в той же час недостатня увага приділяється дослідження системного характеру, які комплексно розглядають сутність соціального капіталу.

Постановка завдання. Здійснити семантичний аналіз поняття соціального капіталу, у тому числі основних підходів до дослідження цього явища, визначити головні джерела соціального капіталу та його складові виходячи з цілей і задач економічного розвитку держави в умовах переходу до постіндустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець 20-го та початок 21-го століть характеризуються розвитком науково-технічного прогресу, підвищенням значимості людини в процесі виробництва, прискоренням процесу соціалізації економіки в розвинених країнах, зростанням значимості персоніфікованих відносин та ролі держави в регулюванні суспільства та економіки. Сьогодні неможливо розглядати економіку як самостійну сферу, що функціонує у відповідності зі своїми особливими законами, і відділену від іншого життя суспільства. Стратегія розвитку країни повинна вироблятися з урахуванням її соціально-культурного середовища. Будь-яка форма економічної діяльності не може здійснюватися поза соціальною взаємодією.

Органи влади багатьох країн добре розуміють, що соціальна згода, баланс інтересів різних верств населення з приводу розподілу суспільного продукту, встановлення мінімальної заробітної плати і соціальних виплат, що забезпечують гідний спосіб життя — сприяють консолідації суспільства, росту інвестицій, прискоренню економічного розвитку. Сьогодні загальновизнано, що економіка перебуває у середовищі соціуму, і не може бути зрозуміла поза більш широким осмисленням організації сучасного суспільства [2, с. 317; 11, с. 7]. Усе це обумовлює актуальність

дослідження взаємозв'язку соціального та економічного аспектів розвитку суспільства. Один з напрямків такого дослідження пов'язано із семантичним аналізом поняття «соціальний капітал».

Серед перших і найбільш відомих дослідників соціального капіталу варто виділити П. Бурдьє та Дж. Коулмена. Перший з них розглядав соціальний капітал як сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш-менш інституціолізованих відносин взаємного знайомства та визнання [1]. П. Бурдьє в якості елементів соціального капіталу виділяє: ресурси, мережі, інституціональні норми.

Найбільшу популярність поняття «соціальний капітал» одержало в трактовці Дж. Коулмена, відповідно до якої — це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який формується у міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми [12]. При цьому Дж. Коулмен фіксує подвійність соціального капіталу. З однієї сторони, це суспільний атрибут, а, з іншої сторони, — індивідуальний атрибут. Як елементи соціального капіталу він виділяє відносини та інституціональні норми.

Численні дослідження послідовників П. Бурдьє і Дж. Коулмена були присвячені різним аспектам соціального капіталу, зокрема, розгляду соціального капіталу як: суспільне благо; соціальні мережі, соціальні норми та довіра, що створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди; ресурси, які суб'єкти одержують зі специфічних соціальних структур і використовують, виходячи зі своїх інтересів; індивідуальна характеристика особистості, що відображає її можливості розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства в певній соціальній мережі або в більш широкій соціальній структурі; функція розміру мережі, міцності відносин між членами мережі, а також ресурсів, якими вони володіють; «клей», що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі довіри людей друг до друга; здатність людей становити один з одним якусь спільність; дружні контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, завдяки яким вони можуть більш ефективно використовувати свій фінансовий та людський капітал [4, 6, 7].

Ф. Фукуяма соціальний капітал зв'язує з довірою, яка, на його думку, є ключовою характеристикою розвиненого людського суспільства і проявляється на індивідуальному та інституціональному рівні (довіра до соціальних інститутів і держави в цілому).

Основну увагу він приділяє суспільному аспекту соціального капіталу, готовності індивідумів підкоряти свої інтереси інтересам групи. Особливо слід зазначити, що поряд із загальновизнаними елементами соціального капіталу (мережі, ресурси, норми) він виділяє загальні цінності, які розділяють члени соціальної групи [11, с. 10].

Фахівці Всесвітнього Банку визначають соціальний капітал як інститути, відносини і норми, які формують якісно і кількісно соціальні взаємодії в суспільстві [13].

З концепцією соціального капіталу тісно пов'язана концепція соціальної згуртованості, яку визначають як «спільні цінності і прихильність до співтовариства. Ціль соціальної згуртованості полягає в співіснуванні організаційної системи, заснованої на ринкових силах, свободі можливостей та підприємництві, і прихильності цінностям солідарності та взаємної підтримки, що забезпечує відкритий доступ до благ і захисту для всіх членів суспільства» [3, с. 16].

Для визначення сутності соціального капіталу важливе значення має порівняльний аналіз його з фізичним та людським капіталом. Соціальний капітал, подібно іншим видам капіталу:

- є чинником виробництва. Він разом з фізичним і людським капіталом забезпечує створення доданої вартості, сприяє підвищенню продуктивності матеріального виробництва і досягненню певних цілей, домогтися яких при його відсутності неможливо. Останнє стосується, насамперед, завдань, для рішення яких необхідна концентрація і консолідації людського капіталу;

- в основному є суспільним благом, що розділяється групою та суспільством. Відображає більшою мірою відносини, чим власність окремого індивідуума;

- створюється за допомогою інвестицій, але не в настільки безпосередній формі, як людський або фізичний капітал. Оцінити ці інвестиції і визначити віддачу від них досить складно;

- подібно людському капіталу він зростає в процесі використання і зменшується, якщо тривалий час не використовується;

- є обмеженим ресурсом. Його дефіцит заважає людям використовувати доступні їм економічні можливості;

- має ліквідність і може конвертуватися в кошти;

- його нерівномірний розподіл впливає на стратифікацію суспільства.

Відповідно до концепції П. Бурдьє, різні види капіталу можна розглядати з позицій об'єктування, інкорпорування та інституціалізації [1]. З позицій об'єктування соціальний капітал втілений у мережах, соціальних групах і суспільстві в цілому, які використовуються для трансляції інформації, взаємного навчання правилам поведінки, концентрації ресурсів, координації діяльності. Інкорпораційний аспект (властивості капіталу) розглянуто вище в рамках порівняльного аналізу соціального капіталу з іншими видами капіталу. Інституціональний аспект проявляється у формальних нормах, наприклад, у вигляді права власності, та неформальних нормах, наприклад, довіра, взаємодопомога, згуртованість.

Згідно п. 1 ст. 317 Цивільного кодексу України право власності на фізичний капітал реалізується через сукупність прав: право володіння, користування і розпорядження. На відміну від фізичного капіталу право власності на людський та соціальний капітал не включає право розпорядження, бо ці види капіталу не можливо відділити від його власника або групи власників (табл. 1). Індивідуум як власник людського капіталу володіє і користується ним, у той же час він не може розпорядитися цим капіталом. Соціальний капітал властивий відносинам людей у якій-небудь групі або організації, але ніхто з членів такої групи сам по собі не може розпорядитися ім. Тільки входячи в групу, взаємодіючи з її членами, людина одержує можливість накопичувати соціальний капітал та отримувати вигоди від його використання.

Таблиця 1

**МОЖЛИВІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ДЛЯ ФІЗИЧНОГО, ЛЮДСЬКОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Право	Фізичний капітал	Людський капітал	Соціальний капітал
Володіння	+	+	+
Розпорядження	+	—	—
Користування	+	+	+

Відомий російський учений В. В. Радаєв виділяє структурний і інституціональний підходи к дослідженню соціального капіталу [9]. Структурний підхід, заснований на понятті соціальних ме-

реж, які є основою всякого соціального капіталу. Такий підхід дозволяє будувати різні мережні конфігурації, демонструючи відмінності структури того або іншого соціального капіталу, здійснювати різного роду виміри — щільності мереж, міцності мережних зв'язків, їхньої стабільності [5].

Інституціональний підхід до дослідження соціального капіталу будується виходячи з визначальної ролі норм у його формуванні. Основна увага при цьому приділяється інституціональному середовищу, особливо політичному та правовому середовищу — як основним факторам, що визначають силу общинних мереж. Цей погляд відображає думку, відповідно до якої здатність соціальних груп досягати їхні колективні інтереси, багато в чому залежить від вищестоящих формальних інституцій. Прозорі і прогнзовані дії держави, низький рівень корупції, незалежна система судових органів, надійно гарантія майнових прав викликають довіру з боку суспільства [6].

У рамках інституціонального підходу розглядається вплив формальних і неформальних інститутів на нагромадження соціального капіталу. Основний акцент, у випадку формальних інститутів, робиться на дослідженні ролі держави, оскільки від неї значною мірою, а у цілому ряді випадків, тільки завдяки їй може підтримуватися працездатність різних інститутів суспільства. На думку багатьох дослідників, держава не тільки створює суспільні блага, але й може сприяти ефективним зв'язкам між різними соціальними групами [10].

Український учений О. Демків виділяє підходи до дослідження соціального капіталу, засновані на критерії індивідуального та групового блага. Перший підхід опирається на розумінні соціального капіталу як якісної індивідуальної характеристики соціального актора, тоді як другий трактує його як характеристику групи [4]. Один із провідних дослідників соціального капіталу Н. Лин вважає, що чітко розмежувати ці підходи дозволяє відповідь на питання «хто одержує вигоду — група або індивідуум?» [4]. На думку О. Демківа, різниця між індивідуальним і груповим соціальним капіталом полягає, насамперед, у тім, що індивідуальний капітал у значно меншій мері контекстуально обумовлений: незалежно від цінностей, норм і довіри, характерних для даного співтовариства, актор може мати високий показник індивідуального соціального капіталу, тоді як необхідною умовою великого обсягу соціального капіталу на макрорівні виступають цінності, норми та довіра [4].

На рівні індивідуального соціального капіталу зниження трансакційних витрат відбувається завдяки особистому або опосередкованому знайомству взаємодіючих акторів, тобто в результаті дії персоніфікованих механізмів, у тому числі і персоніфікованої довіри.

На макрорівні зниження трансакційних витрат відбувається в результаті дії не певних партикулярних факторів, а універсальних для всього суспільства цінностей та норм. Якщо говорити про партикулярні підстави зниження витрат трансакцій, то часто саме їх розглядають як причину зменшення соціального капіталу.

А. Портес і Дж. Сенсенбреннер указують на чотири ймовірних джерела соціального капіталу [4].

Перше джерело — ціннісна орієнтація, засвоєна акторами в процесі соціалізації. Це джерело соціального капіталу отримало відображення в роботі М. Вебера щодо протестантської етики. Ціннісна орієнтація стимулює поведінку, засноване не тільки на егоїстичних мотивах. У цьому випадку має місце об'єднання людей не на основі міжособистісної взаємодії, а на основі загальних духовно-моральних цінностей. Дж. Норт також у якості одного із джерел виділяє загальні цінності, ідеології та ідеї, що складаються в процесі історичного розвитку [8, с. 18].

Друге джерело — індивідуальна соціальна взаємодія. У цьому випадку соціальний капітал утворюється в результаті міжособистісної взаємодії в процесі обміну послугами, інформацією та іншими ресурсами. На відміну від ціннісної орієнтації, від індивідів не очікують, що вони будуть діяти відповідно до вищої групової моральності. Від індивідів можна чекати прагматичного дотримання певних правил заради досягнення особистих цілей.

Третє джерело — обмежена солідарність. Автори вважають, що це джерело не пов'язано з ціннісною орієнтацією або міжособистісною взаємодією, а з реакцією соціальної групи, що зіштовхується із загальними проблемами. Цей тип солідарності веде до дотримання членами групи норм взаємної підтримки, що може сприйматися як ресурс. При цьому відзначається, що цей тип соціального капіталу тісно пов'язаний з явищем дискримінації етнічних, мовних, регіональних, расових та інших груп у межах суспільства.

Четверте джерело — змушена довіра. Сферою її функціонування виступає, наприклад, етнічне підприємництво, де довіра є

фундаментом складних механізмів неформальних кредитів, послуг і контролю. Основним елементом, що сприяє відтворенню довіри, служить упевненість у тім, що діаспора здатна притягнути порушника до відповідальності.

Аналізуючи третє та четверте джерело соціального капіталу, слід відмітити наступні моменти. Прояв обмеженої солідарності припускає певну форму організації. Наприклад, організацію збору підписів, проведення страйків і мітингів, створення суспільних і політичних організацій.

Змушену довіру, реалізовану в рамках етнічного підприємництва, також можна розглядати як обмежену солідарність. Крім того, вона теж припускає певну форму організації.

Таким чином, третє й четверте джерела соціального капіталу близькі за змістом, оскільки засновані на певному поділі суспільства (етнічне, класове і та ін.). Загальною умовою їхнього існування є необхідність певної форми організації. Тобто, організації в широкому сенсі можна розглядати як одне із джерел соціального капіталу.

Висновки і перспективи подальших розробок. Виходячи з викладеного аналізу, можна сформулювати ряд положень:

— соціальний капітал — це сукупність діючих норм (правил) і організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для рішення загальних економічних завдань (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних завдань (на основі соціальної справедливості) з метою забезпечення відкритого доступу до благ і захисту для всіх членів суспільства;

— джерелами соціального капіталу є міжособистісна взаємодія, моральні цінності, організації (громадські організації, установи, підприємства, органи влади);

— в інституціональному плані соціальний капітал являє собою формальні та неформальні інститути, які визначають механізми взаємодії окремих людей, соціальних груп та організацій з іншими людьми, соціальними групами та організаціями;

— масштаб (рівень) застосування соціального капіталу залежить від джерел його формування. Соціальний капітал, створюваний у процесі міжособистісної взаємодії, використовується, в основному, на мікро рівні, а створюваний організаціями, наприклад, органами центральної влади — має макро масштаб застосування.

У подальшому дослідження має перспективу у напрямку аналізу взаємодії та взаємозв'язку окремих складових соціального капіталу та розробки методів їх оцінки.

Література

1. Бурдые П. Формы капитала // Экономическая социология (электронный журнал). — 2002. — Том 3. — № 5. — С. 60—74. // режим доступа: www.ecsoc.msses.ru.
2. Гець В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К., 2009. — 864 с.
3. Грейбил М. М. Социальный и человеческий капитал как факторы благосостояния и развития // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 — экономика и управление народным хозяйством (экономика труда). — М., 2003. — 143 с.
4. Демкив О. Социальный капитал: теоретические основания исследования и операционные параметры // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 4. — С. 99—111.
5. Золотарева Ю. И. Социальный капитал: типология подходов // режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07zuilav.htm.
6. Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. Социальный капитал организации: методология исследования // Социологические исследования. — 2006. — № 3. — С. 29-39.
7. Нестик Т. Культурный, социальный и символический капиталы (обзорный материал) // Альманах «Восток». — 2004. — Вып. 2 (14) // режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_325.htm.
8. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики \ Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с.
9. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Общественные науки и современность. — 2003. — № 2. — С. 5—16.
10. Симоненко В. Адміністративне регулювання — найважливіший фактор реформ // Економіка України — 2010. — № 10. — С. 4—13.
11. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с.
12. Швери Р. Теоретическая социология Джеймса Коулмена: аналитический обзор // Социологический журнал, — 1996. — № 1—2. — С. 62—81.
13. Экономический словарь // режим доступа: http://mirslovarei.com/content_eco/socialnyj-kapital-social-capital-72135.html.

Стаття подана до редакції 25.10.2011